

THE CHANGING LANDSCAPE OF WOMEN AND TALMUD TORAH

Jacob J. Schacter

Community Yom Iyyun, Teaneck, NJ

Graduate Program in Advanced Talmudic Studies
Yeshiva University

February 28, 2016

תורת חיים, ספר לקוטי הלכות, סוטה כ"ג

*** ונראה דכל זה דוקא בזמנים שלפנינו שכל אחד היה דר במקום אביו וקבלת האבות היה חזק מאד אצל כל אחד ואחד להמנהג בדרך שדרתו אבותיו וכמאמר הכתוב שאל אביך ויגדך בזה היינו יכולים לומר שלא תלמוד תורה ותסמוך בהנהגת על אבותיה היסורים אבל כעת בעויה שקבלת האבות נתרופף מאד מאד ונס מצינו שיש דר במקום אבותיו כלל ונפרט חותן שמרגילין עומן ללמוד כתב ולשון העמים כדלמי חז"ל רבה ללמדס חומש וגם נביאים וכתובים ומוסרי חז"ל כגון מסכת אבות וספר מנורת המאור וכדומה כדי שיתאמת אצלם ענין אמונתנו הקדושה דאל"ה ע"ל שיסורו לגמרי מדרך ד' ויעברו על כל יסודי הדת ח"ו:

ה"א א"י ס"ד והוא זה ש"ס א"י ס"ד (ע"כ)

ז) והכהן הגדול מאחיו הגה"צ הבעל חפץ חיים ז"ל בספרו לקוטי הלכות על סוטה שדא נרגא כמעט בכל עיקרה של גהיגת הלכה זאת לאיסור לימוד תורה לנשים בזמן הזה. וכותב ז"ל: ונראה דכל זה דוקא בזמנים שלפנינו שכל אחד היה דר במקום אבותיו וקבלת האבות היה חזק מאד אצל כל אחד ואחד להתנהג בדרך שדרתו אבותיו וכמאמר הכתוב שאל אביך ויגדך בזה היינו יכולים לומר שלא תלמוד תורה ותסמוך בהנהגת על אבותיה היסורים. אבל כעת בעויה שקבלת האבות נתרופף מאד מאד וגם מצוי שאינו דר במקום אבותיו כלל ובפרט אותן שמרגילין עומן ללמוד כתב ולשון העמים כדלמי מצוה רבה ללמדס חומש וגם נביאים וכתובים ומוסרי חז"ל כגון מסכת אבות וספר מנורת המאור וכדומה כדי שיתאמת אצלם ענין אמונתנו הקדושה דאל"ה ע"ל שיסורו לגמרי מדרך ד' ויעברו על כל יסודי הדת ח"ו עכ"ל.

סימן ג

בדין לימוד תורה שבע"פ ושבתב לנשים

לח"א

א) מה ששואל על פסקן של הרמב"ם בפ"א מה' תלמוד תורה הי"ג וטור וי"ד סי' רמ"ו סעי' ו' דאסור ללמד תורה שבע"פ לנשים וגם תורה שבכתב אסור ללמדן לכתחילה. [בטור הגירסא להיפך אבל כבר נמנו וגמרו כמעט כל הפוסקים שהוא ט"ס] מהא דתנינא בתוספתא בפ"ב דברכות הי"ב והובאה בירושלמי ברכות פ"ג ה"ד וז"ל: הובין והזבות והגדות יהיולדות מותרין לקרות בתורה ולשנות במשנה במדרש בהלכות ובאגדות. הרי דקיימא לה להתוספתא כדבר הפשוט דאשה מותרת בלימוד כל אלה. דהיינו הן תורה שבכתב והן תורה שבע"פ, ומשמיעה לנו רק זאת דגם כשהיא זבה ונדה מותרת נמי בלימוד כל הנ"ז.

ואתרין בתרתי ראשית ר"ל ההתוספתא הזאת סבירא לה כדעת בן עזאי הסובר בסוטה ד' כ' ע"א וד' כ"א ע"ב דהייב אדם למד את בתו תורה. [ובדומה

עבור בן שכר-גמולי אבל שכר-גמולי שפיר יש לה. מכל האמור התבררה לנו שפיר ההלכה של לימוד תורה לנשים שבכתב ושבע"פ וברכתן על כך וכן ישוב המנהג בזה. באופן שמנהגן של ישראל תורה.

כ"י פירושים. ועיין מד"ר פרשת נשא [נ' מ"ח], וזכרתי שם נס"י רמ"ו אות ט', וזמ"ש נפתח עינים בחגיגה דף ג' ע"א ד"ה מרגלים.

דייקא, שנרע רק מה שקבל מרבו עד משה מפי הגבורה ודו"ק.

ואם נאמר נשמתו הדורות יטלו ח"ו פלמדיים שלא שמשו כל זרען בעוה"ר ואלמרו גם על דין אחר בשו"ע שנשמתו הזמינס, ולזה אמרו [אבות פ"א מ"א] חכמים הזהרו בדבריכם, חכמים דייקא דלחכמי המעשה דיבר המנהל, שמה וכו' הנאים אחריכס. וכבר נחבתי אליו פעם בענין זה. ולא נדבתי ממגרעות בחי לימוד אלו או אלו, ורק צאתי לזכר הלכה של תורה, ובהלכה הש"ס והראשונים והשו"ע יהיו לנגד עינינו.

ידידו הרורש שלום תורתו הרמה ויקרת ערכו הרמה ברוב ידי"ג יקותיא! יהודה ה'ברשטאם

סימן קמ

עוד בהנ"ל

ב"ה, קרת צאנו, ג' ויקהל תשב"ז

אזהרת"ה כ"אום מה מאד חמהתי עליו שכנראה לא עיין כראוי בדברי הנאמרים בקצרה לבני תורה וחכמים.

וגם החפץ חיים שהביא כ"ח, והוא בלקוטי הלכות על סוטה שם, כפי מה שעיינתי בדבריו נראה שהערה שלו קאי על תורה שבכתב דייקא שאין ללמדא לכתחלה, וכפי שמניין שם, והזכיר מדברי מנורת המאור שגם אני הזכרתי בחשובתי. ובמסו"ר חו"ל ממס' אבות שהזכיר שם, ג"כ לא יצא נאחה אופן, דאפשר שדרך העתקה וליקוט עינים נמיוחד בשילם, וכאשר רמזתי במכתבי בדרך הלימוד בשילם בדינים נמלכות דידהו ועיניי אמונה מה שההכרח ללמד, אבל סתם על תורה שבכ"פ לא דיבר החפץ חיים כלל. ולחנם כתב כ"ח בלשונו שלפלא על שני גדולים שהיה בעולם מהם דברי החפץ חיים ז"ל ולא הביאוהו כיסוד נאמן לפירושם, כי המה ג"כ הבינו בליקוטי הלכות כמ"ש, ח"ב.

(א) **והנה** לסקיף בעלמא זירפתי מדברי הרמ"א בל"ח סי' פ"ח, שהוא הוא בעל המפה על השו"ע וח"ו לומר ע"ז ששמו אותו אסורי הדלגת כמ"ש כ"ח, (וזה לא היטוי שלי כמ"ש כ"ח אלא של המומים [סו"ס כ"ח] קינור תקפו כהן סי' קכ"ג-קכ"ד) שכוחו כן על דעה שלא הזכירה צ"י ורמ"א, ולדוגמא כמה שכתבתי לו [נדפס בחלק אה"ע] ענין איסור הליכה אסורי אשה. והבאתי כמה מקורות מהנאומים והראשונים לדברי הרמ"א, וצפרט שלענין תורה דפטורי י"ל דכו"ע מדי.

(ג) **וב"ש** כ"ח נמכתב שזה כתב לרווחא דמילתא, ולמעשה שפיר יש להחיר הדבר בכלל ולא רק מפני שינוי הדורות כפי שזכר באר היטב בדבריו הקודמים. הנה עיינתי עוה"פ בדבריו ולא ראיתי כלל מה שזכר להחיר מעיקרא דדינא לימוד תורה שבכ"פ. ובכלל איך יכתוב כן כמה שזכר וקדיש הגה"ל החפץ חיים פסק שם בלקוטי הלכות בפי"ט שלדינא נקטינן כן להלכה לאיסור, ורק מעיר בהערה משום שינוי הזמנים, וכת"ה רוצה לחלוק על כל הפוסקים וצפרטיות על החפץ חיים וכוחו שיש שפיר להחיר הדבר בכלל ולא רק מפני שינוי הדורות, אמתמה. וגם ראיתי בדבריו שהוא עצמו הביא משו"מ פרי השדה ח"א סי' ל"א שמתפש זכות על שאינן מברכות נרקה"ת מכח דברי הרמ"א דאור"ח סי' פ"ח, ושמתתי מאד ע"ז וז"ה שכוונתי לדעתו הרמה. ולא אוכל להצין איך כת"ה כותב על גאון כפיר כבעל פרי השדה שדחוק מאד ואין ללימוד זכות זה כמעט אמיזה.

אב"ל עיקר דברי היה שאי אפשר להזיז פסק מפורש, בנח" סוטה כ' ע"א וכ"א ע"ב ובכל הראשונים ובשו"ע יור"ד סי' רמ"ו סעיף ו', שאסור ללמדס תורה שבכ"פ וכאלו מלמדס חסילות, ולהרמז"ם [פ"א מת"ח הי"ג] ושו"ע לכתחלה אף נכתב אסור. ובאתי לזכר למה כמעט כל גדולי וזדיקי דור הדור לא ראו בשום אופן לשטם ולחדש ח"ו, ושלא לעשות גזר לאמונה וקדושה ממה שחז"ל קראו חסילות.

(ד) **וב"ש** כ"ח מהתרומת הדשן שהצאתי והסתמכתי על הרישא שבדבריו. הרי רק צאתי להביא מדבריו שיש גאונים שאסרו מדינא, ושזה כוונת ה"ש שכתב ברמ"א ואשר כן הוא להדיא בדברי משה יו"ד סי' קצ"ה אות ח' שנהגו כהשערי דורא.

(ב) **וב"ש** מהגאון הנדיק הכהן הגדול מאחיו בעל החפץ חיים ז"ע. אנכי הכרתי קודם שידע ממנו מכ"ס, וידעתי גודל ערכו ומעלתו, ואין החפץ חיים זקוק לאפטרופוס על גדלותו וקדושתו, ומי לא יסרד לגאונו ופסקיו, (אך) תורה הוא ואמת כתיב זה והאמת יתן לכל לומר דעמו צלמת ודעס רצונו ואצתינו הק' שלא ראו לזוז סתיה קלה ממה שמוסכס להלכה בשו"ע בהנ"ל לאיסור. ומה מתרדיים דברי הירושלמי המוצאים בתוס' בסוטה כ"א ע"ב ד"ה קן עואי, א"ל ישרפו ד"ת ולא ימסרו ד"ת לנשים, והוא שם צפ"ג הי"ד [דף ט"ו ע"א] ועי"ש דיפה מראה

סימן ח

נשים בתפלה והזכרת דברים שבקדושה בימי נדותן ולימוד תורה להן.

לגאון וצדיק מפורסם אחד שליט"א

ב"ה, ט"ז אדר"א תשכ"ו, ירושלים עיה"ק תובכ"א אחדשהדר"ג באהבה וכבוד כיאות וכראוי.

שמחתתי לקראת מכתבו היקר שקבלתיו השבוע וקראתי לאמרותיו נועם במילי דאורייתא

ובמילי דחסידותא, ואני מודה לכת"ר על הדבר הזה שטרח לייחד מזמנו היקר לעיין בספרי החדש שרית

צ"א ח"ט ולשגר לנא מהני מילי מעליותא בחריפות ובבקיאות מפליאה שעלתה במצורתו לחדש ולהעיר

את אשר הנראה בעיניו הטהורות.

והנה דבריו מוסכים על הבירור שכתבתי בספרי בסי' ג' בדין לימוד תורה שבצ"פ ושבתב

לנשים. ובאשר חושבני שלא אצא ידי חובה אם לא אשיבנו להשלים את בירורי לאור הערותינו לכן אעלה

בזה לפני כ"ג את הנראה בעיני להוסיף ולהשיב, ועכ"פ באופן כללי, וקצירת האומר, ועם כתר"ה הסלי

אם אני מטריח אותו ע"כ.

(א) כתר"ה מחיה דעתו להחמיר שלא ללמד כלל תורה לבנות, ורובי דבריו מוסכים בזה

לפי החומרא הנזכרת שאין לאשה להתפלל או להזכיר השם או ליגע בספר בימי נדתה. ולפענ"ד אחרי בקשת

הסליחה אין בזה בכדי השב כלל ולבטל במחי יד את מה שראו הגדולים כדור סמוך ונר' להתיר ללמד את

הבנות תורה על טהרת הקודש משום גדר פרצת הדור ובכדי שיוחדר ויתאמת אצלם ענין אמונתנו הקדושה,

וכפי שהגדיר את הדבר בקצרה ובהגדרה. קולעת הגה"צ החסיד שבכהונה החפץ חיים זצוקללה"ה, כפי

שהזכרתי בדברי. ומאד התפלאתי ונדהמת על הדברים הבוטים כמדקרות חרב שרמו כתר"ה בדבריו על הגאון

החסיד הזה על אשר הזה בעין רוחו דמשום שינוי והתדרדרות הדורות יש להתיר לימוד התורה להן בזמנינו. ועל הטפת אמרים נגדו בנוסחא "ואם נאמר ח"ו שנוכל בסברא לומר שנשתנו הדורות והזמנים לעקור ח"ו דבר מחז"ל מי יודע עד היכן הדברים יגיעו. וחכמים הזהרו בדבריהם" וכו'. ע"ז אשיב לכ"ג כחשובת חנה אל עלי הכהן: "לא אדוני". עם כל רחשי יראת הכבוד אין מקום לדבר בנוסחא כזאת נגד גאון וקדוש זה שהקים עולה של תורה ושל יראת אמיתית תמימה ופשוטה בדור האחרון הזה, ומי יודע לאיזה התדרדרות היינו כבר מגיעים אלמלא שהקב"ה ברוב רחמיו וחסדיו הקדים תרופה למכה לדור ירוד זה לשלוח לנו משיא עיר וקדוש זה. לא זה האיש ולא כאן המקום להשמיע דברי תוכחה כאלה. ואם התיר ופשט התירו בזה ברוב ישראל אין כל מקום להרהור ועל אחת כמה לא לרינון על זה, ולמעשה הרי הצטרפו לדעתו של צדיק זה בידעים ובלא יודעים כמעט כל גאוני וצדיקי הדור וקיימו וקבלו ויסדו והקימו בתי לימוד עפ"י הדרך שהורו, וחפץ ד' בידם הצליח להציל רבים מרדת שחת, והעומד מרובה בזה על הפרץ. ומי יודע אילו לא היו מקדימים להקים ולהנהיג בתי לימוד כאלה עד היכן שהיינו מגיעים, ואם בת אחת מני רבבה היתה מסכימה להנשא לבן תורה. ולמעשה, לפענ"ד יש שפיר להתיר הדבר בכלל ולא רק מפני שינוי הדורות וכפי שביררתי באר היטב בספרי שם, וטעם שינוי הדורות והזמנים כא בזה רק לרווחא דמילתא וכיהודא ועוד לקרא.

בניחאין יתנוצ ציביר, אלא (בבין ח' (טו))

ט) לענין תורה שבכתב נפסק דלא הוי כמלמדה תפלות. וכבר המנהג ע"פ חכמי הדור שנשים לומדות ומלמדין להם תורה שבכתב עם איזה מהמפרשים. וז"ל הח"ח (בספר לקוטי הלכות פ"ג) ונראה דכל זה דוקא בזמנים שלפנינו כשכל אחד היה דר במקום אבותיו וקבלת האבות היתה חזקה מאד אצל כל אחד ואחד להתנהג בדרך שדרכו אבותיו וכו'. בודאי מצוה רבה ללמדן הומש וגם נביאים וכתובים ומוסרי חז"ל וכו'. עכ"ל. ומוסדות שמכשירין להיות מורות משפיעות ומחנכות לבית יעקב התירו להם ע"פ חכמי הדור שיכולין ללמוד חומש גם עם מפרשים בלא הגבלה ואין חשש בזה.

י) יש ללמוד תנ"ך וביחוד הומש עם פרש"י ולפעמים לעיין בעוד איזה מפרש ראשון ותו לא.

ג. אם מותר לאשה להגיד שיעור בבית הכנסת

שאלת אם מותר להניח לאשה להגיד שיעור, בבית כנסת או בית מדרש שלא בשעת התפילה. כגון שבליל שבת נהוג שאיזה בעל הבית נותן שיעור בבית המדרש בפרשת השבוע ובאים לשמוע אנשים ונשים, אם מותרת אשה ליתן השיעור.

ונראה שעצם מה שיושבים השומעים בתערובות הוא חיסרון גדול, אבל לא אכנס לדון בנידון זה למעשה. ועצם הגדת השיעור על ידי אשה מותר, אם הוא באקראי בלבד. וצריך להזהירה שתשב בדווקא בעת אמירת השיעור, שיהיה באופן צנוע יותר. כמו כן יש לעשות זאת בבית פרטי דווקא, ולא בבית כנסת או בית מדרש.

ידידו,

משה פיינשטיין

אגרות חסד, חלק ב'

לימוד משניות לבנות

בע"ה

מע"כ ידידי הרה"ג מוהר"ר אליהו שווי שליט"א
הר"מ בפילאדלפיא שלו.

הנה בדבר שנמצאו בתי ספר לילדות ולנערות שנקראו בשם בית יעקב וכדומה שרוצים התנהלה והמורים ללמוד עמהן משניות, הנה הרמב"ם פ"א מהלכות ת"ת הי"ג פסק כר"א בסוטה דף כ' ע"א שאין ללמד לבנות תורה אך הוא מחלק שכאילו מלמדה תפלות הוא בתורה שבע"פ ובתורה שבכתב אינו כמלמד תפלות אך שלכתחלה גם זה אין ללמד, עכ"פ משניות שהוא תורה שבע"פ צו חכמים שלא ילמדום והוא כאילו למדום תפלות, ולכן צריך למונעם מזה ורק פרקי אבות משום שהוא עניני מוסר והנהגות טובות יש ללמדם בהסבר לעוררן לאהבת תורה ולמדות טובות, אבל לא שאר המסכתות ומתוך הפשיטות אקצר וגומר בברכה לכתר"ה שירביץ תורה ויראת שמים לעולם.

ידידו,

משה פיינשטיין

אגרות חסד, חלק ב'

סימן קט

במיטינגען של סאסייטע ותיקנו שילמוד
אחד איזה דין אם רשאות הנשים
להשאר שם לשמוע

כ"א מנ"א תש"כ.

מע"כ הנכבד ר' יוסף בראון שליט"א.

הנה בדבר המיטינגען של הסאסייטע שבאין לשם אנשים ונשים לשוחח ולהוכיח ולהתליט בעניני חול של הסאסייטע. ותיקנו שבכל מיטינג ילמוד אחד מהחבורה איזה דבר תורה בפסקי דינים משלחן ערוך או בדברי מוסר ויראה, הוא תקנה טובה וישר כחכם. ובדבר הנשים אם יכולות להיות שם גם בשעת הלמוד כמו שהן נמצאות שם בשעת השיחות ודיונים בעניני חול, או שצריכות לצאת לחדר אחר, הנה דברי תורה ומוסר לא גרעי מעניני חול וכיון שאין אתם מחמירים עליהן שלא לבא להמיטינגען כמו כל הסאסייטעס שבמדינה זו שגם הנשים משתתפות בכל הדברים, אף שאין ידוע הטעם שמקילין במדינה זו בפשיטות אבל כיון שמקילין אין שום טעם שיצאו בשעת הלמוד כי גם נשים צריכות לידע דיני התורה וטוב להן שישמעו דברי תורה דינים ומוסר כדאמרו חז"ל בהא דמצות הקהל ריש הגיגה נשים באות לשמוע. וכן טוב שישמעו בכל מקום דברי תורה, אבל אם יגיע זמן תפלת מנחה או מעריב וירצו להתפלל שם יצטרכו הנשים לצאת לחדר אחר ולא בחדר שמתפללין שם האנשים.

ידידו,

משה פיינשטיין

8. Talmud Study for Girls in Yeshiva Elementary and High Schools (a)

On January 12, 1953, Rabbi Leonard Rosenfeld, a former student of the Rav and chairman of the education committee of the Hebrew Institute of Long Island and director of the Department of Yeshivot at the New York Board of Jewish Education wrote the Rav with a series of questions regarding the teaching of Talmud to elementary and high school age girls. The questions included: "Is it permissible to teach Torah she-be-al peh to girls? Is it advisable to teach Torah she-be-al peh to girls? Is there a halakhic distinction between teaching Gemara, Mishnah, Aggadah and halakhah pesukah (bottom-line law)?... Is it permissible and advisable, when the girls reach the age of 16-18, to continue to study Talmud with them in the same depth and profundity that one engages in such study with boys?" The Rav, in the first letter printed below, soon replied indicating that he would not answer these questions directly until he was assured that the education committee would agree to strictly abide by his rulings and guidelines. Rabbi Rosenfeld immediately wrote the Rav that this, of course, would be the case and was the understanding of the committee. The Rav's subsequent reply to his basic questions regarding curricular equality for boys and girls appears in the second letter printed below.

January 23, 1953

Dear Rabbi Rosenfeld,

I acknowledge receipt of your letter. In my answer to your previous inquiry concerning the permissibility of instruction of girls in Talmud I stressed that unless I am assured in advance by the school administration that my recommendations will be followed I would not take the trouble to investigate the matter. Since such an official assurance has been withheld (your letter did not contain any such commitment) I must decline to consider the problem. The reason for my reluctance to engage in this controversial issue is the unique stand taken by many of our Jews on matters of Law and tradition. We have reached a stage at which party lines and political ideologies influence our halakhic thinking to the extent that people cannot rise above partisan issues to the level of Halakah-objectivity. Some are in a perennial quest for "liberalization" of the Law and its subordination to the majority opinion of a political legislative body, while others would like to see the Halakah fossilized and completely shut out of life. I am not inclined to give any of these factions an opportunity for nonsensical debates.

Sincerely yours,
Joseph Soloveitchik

Community, Government and Civil Service

*ed. N. H. E. G. T
(2005)*

9. Talmud Study for Girls in Yeshiva Elementary and High Schools (b)

Rabbi Leonard Rosenfeld
c/o Rabbi Leo Jung
210 West 90 Street
New York 24, N.Y.

May 27, 1953

Dear Rabbi Rosenfeld:

Please accept my apologies for not answering your letters sooner. The delay was due to my overcrowded schedule. As to your question with regard to a curriculum in a coeducational school, I expressed my opinion to you long ago that it would be a very regrettable oversight on our part if we were to arrange separate Hebrew courses for girls. Not only is the teaching of *Torah she-be-al peh* to girls permissible but it is nowadays an absolute imperative. This policy of discrimination between the sexes as to subject matter and method of instruction which is still advocated by certain groups within our Orthodox community has contributed greatly to the deterioration and downfall of traditional Judaism. Boys and girls alike should be introduced into the inner halls of *Torah she-be-al peh*.

I hope to prepare in the near future a halakhic brief on the problem which will exhaust the various aspects of the same. In the meantime I heartily endorse a uniform program for the entire student body.

With kindest personal regards, I remain
Sincerely yours,
Joseph Soloveitchik

ג'א'ה'ר'ן ל'כ'ט'א'ן' (ג'ר'ו'ת י'ס'ו'ק ז'א'י'ן כ'ב ג' ה'ש'ק'
י'ן ל'י'ן ה'א'ר'א'ר' צ'ר'י'ן ה'א'ש'ה ו'א'י'ן כ'ב) (כ'פ'י ס'ט'א'ל, א'ש'ת')

השאלה היא, באיזו מידה רוצים להנציח את המצב ההתחלתי הקיים בהלכה או לשנות אותו בדרכים הלכתיות לגיטימיות, בהתחשב בהתפתחויות הסטוריות. זו שאלה השקפתית שאינה מיוחדת רק לבעיה שלנו, אלא לעוד הרבה שאלות, כגון: שביעית, היתר עיסקה ועוד. כשאנו עוקפים את ההלכה, בכלים הלכתיים כמובן, האם יש לומר שההלכה רצתה אז כך והיום היא רוצה אחרת? או שההלכה דורשת אותו דבר גם היום ואנחנו לא מסוגלים לעמוד בזה? כדי לדון בבעיה זו צריך לראות לא רק את השאלה הספציפית העומדת על הפרק, אלא גם את העומק הערכי של הבעיה. כשאנחנו באים היום לעקוף את ההלכה בכלים כשרים, יש לשאול האם זה למען השגת דבר שמבחינה ערכית ותורנית הוא משמעותי או לא. יש הבדל אם עוסקים בהערמה עמ"ג להאכיל כמה נשים עניות כמו במקרה של ר' טרפון בירושלמי (יבמות פ"ד הי"ב) או כדי שמישהו ירוויח עוד כמה לירות.

לבעיית שינוי או תיקון מעמד האשה, אם ניתן לבנות חברה בריאה ושלימה יותר, מתחשבת בערכי תורה והלכה, יש לטעון שמה שהיה פעם התאים למצב של אז והיום יש מקום להתייחס למציאות היום בחלל ריק. א"א לחזור אחורה למצב של פעם, זה לא ריאלי. א"א להתיות את התמימות הפשטנית שהיתה לאשה אז. מכאן שצריך להחליף את ה"צאנה וראנה" במשנה "חולין", ללמד נשים יותר ולתת להן תוכן חיים שהוא קרוב יותר לגבר, כדי שהנשים תפקנה תועלת מן המציאות הקיימת. אבל לא זה ולא זה ודאי שא"א. לא אמונה תמימה כמו פעם ולא לימוד תורה רציני, אם כן האשה תיפול בין שני הכסאות וזה וודאי לא טוב.

מכל מקום ברור שעם כל התיקונים והשינויים השוני בין המינים קיים, בהלכה ובחיים, ותייבים להנך בת למצוא משמעות וערך בתחומים המיועדים לה. הבעיה היא שאותם תחומים שה' נתן לאשה בטבעה — והם מאד מרכזיים — מזולזלים בהם רבים היום. אצל כל התנועות לשחרור האשה ללדת ילד זה כמעט בזיון, כל שכן להניק אותו. שולחים את הילד למעון מגיל שנה, רואים בו עומס. כל הדברים הללו שצריכים להעניק אושר עמוק לאשה הופכים לדברים מיכניים. ואז שואלים כמובן מה הייעוד של האשה. צריך להנך את הבת להכיר בערך המשפחה, וגידול הילדים, כדבר המשמעותי ביותר בחיים. צריך ללמד אותה למצוא סיפוק בתפקיד זה, ואז אין התמרמרות. אני חושב שאני מכבד אשה לא פחות מאשר כל תנועה לשחרור האשה. אבל אני מכבד אותה כאשה; אינני חושב שאני צריך לכבד אותה רק ברגע שאני הופך אותה להיות גבר.

לימוד תורה לנשים

ש א ל ה : ע ד כ מ ה י ש ל ל מ ד . ת ו ר ה ל נ ש י מ

בהתחשב במקום שתלמוד תורה תופס בהשקפת עולמנו, זוהי הנקודה הבולטת ביותר שבה אנו מוצאים הבדל משמעותי בין איש לאשה: פטור אשה מתלמוד תורה. השקפת ההלכה היא שכל מה שנוגע למימד הרחב של המאמץ האינטלקטואלי, להשתלטות על התורה הוא מעיקרו יותר גברי, והאשה פטורה, אף שהיא יכולה ללמוד.

לדעתי רצוי וצריך, לא רק אפשר, לתת חינוך אינטנסיבי לבנות גם ממקורות תושבע"פ בין אם משום הטענה שנשים עוסקות בכל המקצועות מדוע יגרע חלקן דוקא לגבי תורה ובין אם משום דברי ה"חפץ חיים" (בהוסד "בית יעקב") שאם הרמב"ם אומר שצריך ללמד לגר את עיקרי הדת, אדם שגדל במסגרת יהודית — על אחת כמה וכמה. כלומר, ברור שצריך לספק לבת חינוך וידע שיאפשרו לה אמונה שרשית וחזקה ועמידה

בכבוד אל מול פני המציאות. הבנות כיום מקבלות תינוך כללי רחב ורבות מגיעות לאוניברסיטה ושם — ולא רק שם אלא בחברה בכלל — באות במגע עם השקפות וחפיסות עולם שונות. כך שהיידע וערכי התורה נחוצים לבת.

אני מקבל בהחלט את תפיסת ה"בית הלוי" שלאשה יש צורך בתלמוד תורה כדי שמבחינה מעשית תדע מה לעשות. הוא אומר שיש שני היבטים לגבי תלמוד תורה: (א) — לשמה, עצם הידע; (ב) — הכשרה לחיי תורה ולקיום מצוות. אפשר להוסיף מעט יותר שלמצות תלמוד תורה יש שני קיומים: (א) לימוד תורה לשמה — הדגש הלימודי; (ב) לימוד תורה לשם המצוה, שגם הוא חלק מהמצווה עצמה.

לדעתי, מה שדרוש לבת כדי לקבל את ההכשרה התורנית המעשית זה הרבה מעבר למה שמלמדים היום. יש להגביר את הלימוד לבנות, כמוהות ואיכותיות, תוך כדי הוראת כל תחומי התורה, ובכ"ז עדיין לא נחרוג מן המסגרת הנ"ל.

לעניין למוד תורה לנשים יש אספקט נוסף, והוא, חובת המשך מסורת ישראל, כמתואר בתורה: "והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בסיני" וכו'. לאשה כמחנכת הדור הבא צריך שיהיה מה להעביר ולשם זה היא זקוקה הן לידע והן לזיקה נפשית — שתרצה להעביר את המסורת הלאה. לשם כך רצוי להעמיק את הלימוד שהרי כך בהחלט מתעמקה אף הזיקה הנפשית. האיכפתיות. כשלומדים דבר היטב, זה מפתח זיקה נפשית. יש דברים שיודעים אותם כללית אבל לא מרגישים אותם מבחינה חויתית, לכן אינם חודרים לתודעה. למשל, יש ללמד מצוות התלויות בארץ, אשה צריכה לדעת מעשית, כיצד להפריש תרומות ומעשרות. אבל אין להספק בכך. אותה בחילה שישנה מאכילת חזיר צריכה להיות גם מאכילת טבל וזה לא קיים. טבל דאורייתא חמור יותר מאכילת חזיר, אבל אין אותה בחילה. מדוע? חוסר יידע, פשוט לא למדו טוב וזה לא חדר לתודעה ולנפש. ולכן צריך להגביר את הלימוד של תושבע"פ. מבחינה מעשית, כדאי ללמד סדר זרעים, מועד וזיקין, וכן המעט האקטואלי מנשים, קדשים וטהרות. וכאשר מלמדים צריך ללמד לעומק. אם מלמדים, למשל, ספר ויקרא צריך ללמד כמו שצריך. גם רש"י כמוכן, ורש"י מביא מתושבע"פ. א"א לומר שללמד לבנות רש"י — כן, ומשנה — לא, כשרש"י בעצמו מצטט הרבה משניות. העובדה שמשנה מסויימת מסתננת לתלמידה דרך רש"י אינה משנה את מעמדה. א"א ללמד על קצה המזלג, או שלומדים או שלא לומדים.

באותה מידה אין לי שום התנגדות ללמד בנות גמרא. מבחינה מעשית זה קצת קשה משום שאין מוטיבציה לכך בקרב הבנות; חסר רקע חברתי ובעיקר חסרה השאיפה לעסוק בכך במלוא התנופה בעתיד. צריך להבין שבלמוד גמרא השלבים הראשונים הם קשים ואינם מושכים את זלב. מי שרואה זאת כהכנה לקראת לימוד אינטנסיבי בעתיד, זה דבר אחר, אבל עבור מי שנשאר בשלבים הראשונים זה קשה. כיוון שא"א להתעלם מהמציאות החברתית הקיימת הרי ברור שאין סיכוי שמלוא היקף הלימוד של הבנים יתפתה גם אצל הבנות. אני גם לא משוכנע שרצוני ללחוץ על בת ללמוד גמרא בצורה כל כך אינטנסיבית. בהלכה בכל זאת יש הבדל בין מקום האיש ובין מקום האשה בנושא זה, ובסופו של דבר התיפקוד בחיים שונה. אבל אם לדבר על היכולת ללמוד דף גמרא ולהבין אותו ולהנות ממנו, איני רואה שום סיבה שלא לכוון לכך ללמד זאת לבנות. וצריך אפילו למסד את זה כחלק אינטגרלי של למידה בביה"ס, שעור ממש.

כך אני מלמד את בתי וכך חונכה אשתי. וזו נראית לי הדרך המומלצת לציבור הבנות בדורנו. הלימוד המעמיק תורם הרבה לחנוך הבח ליראת שמים לחיי תורה, כדי שההלכה תהיה חלק מהחיי חיה, שתגש לרב לשאול שאלה וכיו"ב. אבל הלימוד אינו הכל. ישנם דברים נוספים התורמים בחינוך: השיחות חשובות מאד, האווירה בתוך בית הספר הורמת, יש צורך ליצור הודות עם ערכים של תורה וזה בעיקר ירך אישיות של תורה, מה שהז"ל קראו, גברא רבא,

אישיות היה, שהבת רואה לנגד עיניה אדם שהתורה היא בעצמותיו, אדם שאפשר להזדהות איתו. צריך לכרוך את כל הדברים יחד. הלימוד אינו ידע גרידא תורה והלכה. מוסר אישי ואמונה. הכל קשור זה בזה.

מנהגי עדות

בדברים מסויימים קיימת בעיה של מנהגים שונים בעדה הספרדית והאשכנזית, כשקיימת אפשרות, מצד אחד, להדגיש שהעיקר הוא מסורת אבות, או מצד שני, אפשר לשים דגש דווקא על מסורת המקום. הבעיה קיימת בכל מוסדות החינוך, גם בשיבות הגבוהות; בתפילה, למשל, יש בעיה של נוסחים שונים ועוד. אני חושב שהדבר הטוב ביותר הוא לא ללהוץ יותר מדי לשום כיוון, לתת לזמן ולתהליכים ההסטוריים של קיבוץ גלויות לעשות את שלהם. אסור לעשות שום פעולה לטשטוש מנהגי אבות. להיפך, חשוב לפתח אצל העולם הספרדי את הגאווה במורשת הספרדית: שידעו על גדולי הרבנים הספרדים וזאת לא מתוך קנטרנות לעולם האשכנזי במישור הפסיקה אלא כדי לטפח הזדהות עם הדמויות הגדולות בעולם הספרדי, תוך כדי ידיעת חשיבות ומרכזיות המסורת הספרדית, בימי תקופת הראשונים. אחת הבעיות הגדולות בחינוך בני עדות המזרח היא שחסרה להם גאווה, כשהדמויות הדומיננטיות בארץ ובעולם התורה הן מהעולם האשכנזי. יש לדאוג לזקיפת קומתם. כאשר מחנכים ילדים יש להציג את העניין כך: יש מנהגים כאלה ויש כאלה, ולא להראות כאילו יש הלכה ויש הסוטים ממנה, אלא שתי דרכים, שתי תפיסות. במשך הזמן הדברים יתמוזגו, אנחנו חיים בתקופת ביניים ומוקדם מידי לנסות למזג או לעשות הכרעות מאולצות.

חינוך לחיי משפחה

ש א ל ה: לאלו מטרת יש לחנך את הבת צריך, קודם כל, להשתחרר משתי טעויות: א) חינוך לחיי משפחה איננו מיועד רק לבנות, כי המשפחה בנויה גם מבנים. אם רואים בזה ערך צריך לחנך לכך גם בנים. ב) חינוך לחיי משפחה אינו מצטמצם אך ורק בדברים שבינו לבינה.

החינוך לחיי משפחה צריך לחנך קודם כל להכיר בערך המשפחה, בערך גידול וחינוך ילדים. זה כולל כמובן יחסים שבין אדם לאשתו, אבל גם בין אדם לילדיו, בין ילדים והוריהם, בין ילדים לבין עצמם. מסגרת המשפחה יש לה מצד אחד דברים מיוחדים רק לה אך מצד שני זו מסגרת שבה אתה נתקל בבעיות הלכתיות, מוסריות ואישיות שקיימות בחברה בכלל ובמשפחה בצורה חריפה יותר. אם יש בחברה מושג של הונאה דברים, הובת יחס כבוד לזולת, איסור שלא לצער אדם, כחיי משפחה הנושא חשוב פי כמה משום שבמסגרת אינטנסיבית אינטימית יש יותר סיכוי להכשל בזה. אם רוצים ליצור אווירה טובה במשפחה צריך לחנך לקראת זה. אני לא בטוח שכוון החינוך הפורמאלי, הלימודי, יספיק.

החינוך הטוב ביותר בתחום זה הוא להולד במשפחה טובה, שם אפשר ללמוד בצורה הטובה ביותר. אבל אפשר לעשות הרבה גם ע"י לימוד. אפשר ליצור מודעות מסויימת, לפתח את החושים. פעמים רבות אדם מתייחס בצורה לא נאותה להברו לא מתוך רשעות אלא מתוך חוסר רגישות, חוסר הבנה לזולת, את הרגישות הדרושה ניתן לפתח בחלקה ע"י עיסוק בהלכה, ובחלק ע"י פנייה לדמיון יותר מאשר אל השכל, אם ע"י לימוד מדרשים, ואם, להבדיל, ע"י עיסוק בספרות כללית בעלת חשיבות.